

DOBROCHNA BOLEWSKA

Z MATERIAŁÓW BIBLIOTEKI KÓRNICKEJ O JANIE KONSTANTYM ŻUPAŃSKIM

Setna rocznica śmierci zasłużonego dla kultury polskiej Jana Konstantego Żupańskiego, którą obchodziliśmy w roku 1983, stanowi okazję do omówienia materiałów kórnickich związanych z jego osobą. Zyskały one na znaczeniu wobec zaginięcia archiwum księgarni J. K. Żupańskiego, które przed rokiem 1939 miało znajdować się w majątku Zygmunta Celichowskiego w Rojęczynie w dawnym pow. rawickim. Według Danuty Ślatały, która oparła się na informacjach żyjącego potomka J. K. Żupańskiego, akta i odlewy przejęte przez Celichowskiego z tej księgarni dziś już nie istnieją¹.

Księgarnię Żupańskiego sprzedał Zygmuntowi Celichowskiemu, 4 lata po śmierci założyciela, jego syn Stefan. Ostatni właściciel prowadził ją nieprzerwanie pod niezmienioną firmą w Pałacu Działyńskich w Poznaniu do swojej śmierci w roku 1923. Fragmenty dokumentacji archiwalnej z tego późniejszego okresu działalności księgarni trafiły z innymi materiałami Z. Celichowskiego do Biblioteki Kórnickiej, wśród nich interesująca dla nas *Księga składowa* z roku 1883 oraz *Księga komisjonerów* rozpoczęta jeszcze za życia J. K. Żupańskiego, doprowadzona do roku 1887². Poza szczątkami archiwum księgarskiego³ znajdują się w Kórniku i inne ważne materiały, mogące się przyczynić do pełniejszej oceny działalności poznańskiego wydawcy i księgarza. Należy tu przede wszystkim wymienić 5 listów Żupańskiego do Jana Działyńskiego i jego bibliote-

¹ D. Ślatała-Moszyńska: *Jan Konstanty Żupański. Zarys monograficzny*. Poznań 1951. Praca magisterska. Maszynopis. Archiwum UAM, sygn. 144/1951 s. 3.

² S. K. Potocki: *Wstęp*. [W:] *Katalog Archiwum Bibliotecznego Biblioteki Kórnickiej z czasów Zygmunta Celichowskiego 1869-1923*. Wrocław 1979 s. IX.

³ *Księga składowa Księgarni J. K. Żupańskiego 1883*. Rękopis Archiwum Bibliotecznego Biblioteki Kórnickiej (dalej cyt. AB) 286 k. 78, *Księga komisowa księgarni J. K. Żupańskiego 1869-1887*. AB 288 k. 122.

karzy: Wojciecha Kętrzyńskiego i Zygmunta Celichowskiego⁴, rachunki i spisy książek, które dotyczą pierwszych lat działalności księgarskiej Żupańskiego⁵, dokumentację jego udziału w sprzedaży wydawnictw kórnickich⁶, listy Prota Lelewela do Z. Celichowskiego⁷.

W zbiorach bibliotecznych poza Kórnikami przeważa korespondencja dotycząca późniejszych okresów działalności wydawniczej i księgarskiej Żupańskiego. Najciekawsza i najobszerniejsza jest tu korespondencja Ignacego Kraszewskiego z Żupańskim z lat 1858-1883, obejmująca ponad 400 listów. Tylko kilkanaście z nich pochodzi z lat 1858-1865, reszta z późniejszych⁸. Ten obszerny zespół listów uzupełniają 44 listy drukowane przez Zygmunta Celichowskiego w numerach „Pracy” z 1912 r.⁹ Listy Żupańskiego do różnych osób, w przeważającej mierze autorów dzieł, które publikował, rozproszone są po kilku zbiorach bibliotecznych i archiwalnych. I tak około 60 listów znajduje się w Bibliotece PAN w Krakowie, w tym 40 do Oskara Kolberga z lat 1842-1845¹⁰. W tych samych zbiorach znajdują się listy do Stefana Buszczyńskiego¹¹, Franciszka Morawskiego i załączona do nich umowa pomiędzy autorem i wydawcą z roku 1860 w sprawie wydania zbioru *Bajek* Morawskiego¹², jak

⁴ List Żupańskiego do Jana Działyńskiego z 6 sierpnia 1853, 17 października 1868, 10 maja 1869, 24 października 1869, 13 kwietnia 1870. Rękopis Biblioteki Kórnickiej (dalej cyt. BK) 7444 k. 500-507. List Żupańskiego do Wojciecha Kętrzyńskiego z 22 i 25 lutego 1869, 15 kwietnia 1869. BK 7451 k. 157, 159, 161; List Żupańskiego do Zygmunta Celichowskiego z 15 stycznia 1878, 21 lipca 1880. AB 91 k. 13-14, 244. Ślatała-Moszyńska, *op. cit.* s. 65-59 zamieściła listy Żupańskiego do J. Działyńskiego z 6 sierpnia 1853, 10 maja 1869 oraz do Z. Celichowskiego z 15 stycznia 1878, 21 lipca 1880.

⁵ BK 7460 k. 156, 159; BK 7462 k. 38, 40; BK 7475.

⁶ AB 190 zawiera zamówienia Żupańskiego od 1878 r. na poszczególne wydawnictwa kórnickie, egzemplarze nakładów kórnickich odebrane w komis i sprzedane w latach 1869-1881, nakłady kórnickie pozostałe u Żupańskiego na rok 1883; AB 189. Sprzedaż nakładów, interesa z księgarzami. Listy Żupańskiego do Z. Celichowskiego dotyczące sprzedaży wydawnictw. BK 1869-1877 10 k. 56-91, przy tym umowa dotycząca sprzedaży wydawnictw. BK 1869 k. 56-57: ogólny rachunek komisowy BK z księgarnią za lata 1869-1877, k. 84-91.

⁷ Listy Prota Lelewela, b. oficera napoleońskiego, ziemianina do Z. Celichowskiego 1875-1883. AB 35 k. 1-35, 50-55.

⁸ Rkps Biblioteki Jagiellońskiej (dalej cytują BJ) 6482 II 24. 16 listów z lat 1859-1862; BJ 6546 III 86. Listów 441 z lat 1863-1886.

⁹ *Korespondencja Kraszewskiego z J. K. Żupańskim*. Ogłosił Zygmunt Celichowski. „Praca. Tygodnik Ilustrowany” R. 16: 1912 nr 30-35, 44 listy J. I. Kraszewskiego z lat 1859-1865.

¹⁰ Rkps Biblioteki PAN w Krakowie (dalej cytuję B.Kr.) 2185. T. 3. K. 253-300. *Korespondencja* Oskara Kolberga.

¹¹ Rkps B.Kr. 2064 I. *Korespondencja* Stefana Buszczyńskiego, k. 480, 2064 II k. 311-312.

¹² Rkps B.Kr. 2216 k. 143-144. *Wiersze różnych autorów z papierów po Janie, Stanisławie, Egbercie Koźmianach*. Ponadto umowa J. K. Żupańskiego z Franciszkiem Morawskim o wydanie zbioru *Bajki* 1860.

również 5 listów do Teofila Lenartowicza¹³. Około 30 listów Żupańskiego spotkać można również w Ossolineum (adresaci to m. in. August Bielowski, Karol Szajnocha, Julian Łukaszewicz)¹⁴. W większości pochodzą z ostatnich lat działalności Żupańskiego.

5 listów do Edwarda Odyńca, przyjaciela z lat młodzieńczych Mickiewicza, przechowuje Biblioteka Narodowa¹⁵.

Interesujące wiadomości zawarte w tej korespondencji uzupełniają materiały kórnickie. Są one dotąd mało znane i jedynie częściowo zostały wykorzystane w nie publikowanej pracy magisterskiej Danuty Ślatały¹⁶, biogramie Jarosława Maciejewskiego¹⁷ i artykułach Andrzeja Mężyńskiego¹⁸.

D. Ślatała w jednym z rozdziałów wspomnianej pracy, która w porządku chronologicznym ukazuje życie i działalność J. K. Żupańskiego, pisze o współpracy poznańskiego księgarza z Biblioteką Kórnicką, nie omawia jednak szerzej tego zagadnienia¹⁹. Odnotowuje również akcenty niezadowolenia Prota Lelewela z pracy Żupańskiego nad wydaniem dzieł Lelewela²⁰.

W aneksie źródłowym do swej pracy zamieszcza 5 listów J. K. Żupańskiego do Jana Działyńskiego i Zygmunta Celichowskiego z lat 1853, 1869, 1870²¹. Autorka miała również w ręku dwa katalogi nakładów Żupańskiego z lat 1865, 1867 i dokonała na ich podstawie charakterystyki działalności wydawniczej poznańskiego wydawcy²². Kompletem katalogów dysponował najprawdopodobniej J. Maciejewski, autor najpełniejszej dotąd analizy jakościowej i ilościowej repertuaru wydawniczego Żupańskiego²³. Z materiałów kórnickich związanych z Żupańskim korzystał

¹³ Rkps B.Kr. 2028. Korespondencja Teofila Lenartowicza. T. 7. K. 519-526, Rkps B.Kr. 2026 k. 44. Zbiór autografów z lat 1867-1900.

¹⁴ Rkps Oss. 2432 II. Korespondencja Augusta Bielowskiego. T. 1. 1858 3; Oss. 5880 II. Korespondencja Karola Szajnochy. T. 5. 1850-1864 9; Oss. 4379. Listy Juliana Łukaszewicza 1879 1; Oss. 6230. Korespondencja Wojciecha Kętrzyńskiego 1871-1884 3.

¹⁵ Rkps BN 2847 k. 97-107. Korespondencja i papiery Antoniego Edwarda Odyńca z lat 1826-1884.

¹⁶ Ślatała-Moszyńska, *op. cit.*, w głównej mierze oparła swoją pracę na aktach Prezydium Policji w Archiwum Państwowym w Poznaniu 4835. Załączyła także obszerne wyciągi z akt policyjnych w dosłownym tłumaczeniu.

¹⁷ J. Maciejewski: *Jan Konstanty Żupański. 1804-1883*. [W:] *Wielkopole XIX wieku*. T. 1. Poznań 1966 s. 125-149.

¹⁸ A. Mężyński: *Biblioteka Kórnicka za Jana Działyńskiego*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 12: 1976 s. 145; —: *Recepcja wydawnictw kórnickich 1829-1923*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 18: 1981 s. 76.

¹⁹ Ślatała-Moszyńska, *op. cit.* s. 38.

²⁰ *Ibidem*, s. 32.

²¹ Por. przypis 4.

²² Ślatała-Moszyńska, *op. cit.* s. 61-62.

²³ Maciejewski, *op. cit.* s. 147 obliczał całość produkcji wydawniczej Żupańskiego na około 600 tytułów wydanych w około 700 tomach.

A. Mężyński. W artykule zamieszczonym w 1976 r. w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej”, badając wzrost Biblioteki za Jana Działyńskiego, stwierdził, że większość książek Biblioteka sprowadzała wówczas od J. K. Żupańskiego²⁴. Ten sam autor, omawiając recepcję w latach 1829-1923 wydawnictw kórnickich w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej” w 1981 r., odnotował umowę z 17 lipca 1869 r., zawartą między księgarnią Żupańskiego a Biblioteką, reprezentowaną przez Kętrzyńskiego. Znały księgarz zobowiązywał się w niej do komisowej sprzedaży wydawnictw kórnickich, przystając na rabat 30% i biorąc na siebie obowiązek ogłoszenia dezyderatów w kilku pismach²⁵.

Najciekawsze z materiałów kórnickich pozwalają przedstawić tok wydawania korespondencji Joachima Lelewela. Żupański zdawał sobie sprawę z wartości poznawczych korespondencji Lelewela, która odsłaniała nieznane szczegóły z życia wybitnego historyka, pokazywała kształtowanie się jego niezawisłego charakteru w czasie pobytu na emigracji, w warunkach samotności, nędzy, abnegacji. Pragnął poprzez wydanie wszystkich jego listów spopularyzować nieznaną i niedocenianą twórczość naukową autora, wydobyć z ukrycia przechowywane jego rękopisy. „Tym sposobem dałoby się światu poznać męża, który z naukowej strony nie jest dość oceniany i znany, i którego dusza w pogadankach listowych całkiem się odsłania i w swym stawia blasku” — pisał do Kraszewskiego²⁶. W innym miejscu podkreślał godne uwagi walory poznawcze listów Lelewela: „Są w nich szczegóły ciekawe odsłaniające niezawisłą naturę Joachima, idącego swoją drogą, swoim torem, nieraz zbyt może oryginalnym, ale zawsze godnym uznania i szacunku”²⁷.

Te przekonania pozwoliły Żupańskiemu nie zrażać się trudnościami, skrzętnie gromadzić listy napływające z różnych stron, zabiegać o wydostanie ich z niedostępnych archiwów, a potem podejmować wielką pracę przy ich przygotowaniu do druku.

Nie wiemy dokładnie, od kiedy Żupański zaczął zbierać listy Lelewela. W roku 1876 posiadał ich kilkaset²⁸. Nie ustawał w ich gromadzeniu. Po uzyskaniu od Kraszewskiego informacji na temat listów nabytych od Leonarda Chodźki do Rapperswilu, zabiegał o zdobycie ich kopii i prowadził z Władysławem Platerem korespondencję w tej sprawie. Występował z propozycją przepisywania listów w Poznaniu, w ciągu 3-4 miesięcy, przez kilku ludzi. Plater nie przyjmował warunków Żupań-

²⁴ Mężyński: *Biblioteka...* s. 145.

²⁵ Por. przyp. 18.

²⁶ List Żupańskiego do J. I. Kraszewskiego z 22 marca 1876. BJ 6546 III 86 k. 515.

²⁷ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 30 maja 1879. BJ 6546 III 86 k. 598.

²⁸ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 26 lutego, 22 marca 1876; 18 października 1877. BJ 6546 III 96 k. 502, 515, 550.

skiego²⁹. Musiało jednak dojść do porozumienia w tej sprawie, skoro Żupański w 1882 r. mógł stwierdzić: „Listów Lelewela mam do 2000. 1300 z Rapperswilu, których przepisywanie kosztuje mnie 1800 fr. — Innych osób może do 800”³⁰.

Gromadząc korespondencję korzystał Żupański z pomocy brata Lelewela Prota, który przekazywał mu swoje listy rodzinne oraz pozwalał skorzystać z korespondencji zawartej w skrzyniach przesłanych do Poznania³¹. Posiadając pokaźną ilość listów zamierzał wydać je wszystkie. Zaczynał od korespondencji rodzinnej, którą przygotowywał do druku przy pomocy Prota Lelewela³². Żupański do końca wierzył, że tym wydaniem dał początek edycji, która miała obejmować wszystkie listy³³. Jak wiadomo, swego ambitnego planu wydania całej korespondencji nie doprowadził jednak do końca. Zbiór korespondencji rodzinnej Lelewela był jedyną realizacją wydawniczą z tego zamysłu³⁴.

Dużą wagę w swojej działalności wydawniczej Żupański przywiązywał do tematyki historycznej. W jednym z listów pisał: „Pierwotną myślą wydawnictwa mego była historia, wybiegłem z niej i nieraz porwany nasuwającą się dobrą książką, ile mi się zdawało, wydałem niejedno dzieło z mej dziedziny”³⁵.

Do najciekawszych przedsięwzięć z tego zakresu należało wydawnictwo *Pamiętniki ośmnastego wieku*, którego 15 tomów Żupański opublikował w latach 1866-1875. W kolejnym, jedenastym tomie swego cennego wydawnictwa, Żupański zamierzał umieścić polskie tłumaczenie dzieła francuskiego historyka Klaudiusza Karlomana Rulhiere'a o anarchii w Polsce. Miało ono kilka wydań we Francji. Z polskiego natomiast tłumaczenia ukazały się w 1808 r. w Warszawie jedynie jego fragmenty³⁶. Swoje wydawnicze plany Żupański przedstawiał w liście do Jana Działyńskiego z 1870 r., w którym prosił o wypożyczenie rękopisu polskiego przekładu wyżej wymienionego dzieła. Działyński list zaopatrzył uwagą:

²⁹ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 29 lutego, 8 marca, 11 marca, 15 marca 1876. BJ 6546 III 86 k. 502, 510, 511, 513.

³⁰ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 16 lutego 1882. BJ 6546 III 86 k. 650.

³¹ List Prota Lelewela do Z. Celichowskiego z 24 listopada 1879, 18 lutego 1880. AB 35 k. 11, 16.

³² List Żupańskiego do Kraszewskiego z 16 lutego 1882. BJ 6546 III 86 k. 650.

³³ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 4 września 1879. BJ 6546 III 86 k. 603. List Prota Lelewela do Z. Celichowskiego z 1 maja 1882. AB 35 k. 31.

³⁴ *Listy Joachima Lelewela. Oddział pierwszy. Listy do rodzeństwa pisane*. T. 1-2. Poznań 1878-1879. T. 1 zawiera 212 listów pisanych w latach 1799-1827 do rodziców i rodzeństwa. T. 2 zawiera 144 listy z czasów 1844-1874 pisanych z Brukseli do brata przebywającego w Szwajcarii oraz do drugiego brata Prota i siostry Marii Majewskiej — lata 1841-1861.

³⁵ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 24 czerwca 1875. BJ 6546 III 86 k. 479.

³⁶ C. C. Rulhiere: *Tłumaczenie z francuskiego Historii bezrządu Polski*. T. 1. Warszawa 1808.

„pozwoliłbym chętnie na wydawnictwo, bez żadnej innej z mej strony pretensji, jak tylko z prośbą, aby wymieniono, że rzecz wzięta ze zbiorów śp. Tytusa Działyńskiego. Warto by przypiski dodać prostujące i objaśniające niejedno fałszywe pojęcie z tej historii anarchii w Polsce, pisanej przez cudzoziemca w chwili, kiedy wszelki rozkwit wolności uchodził za anarchię i klęskę dla idei państwa”³⁷. Mimo przychylnego nastawienia Działyńskiego, z niewiadomych przyczyn, nie doszło jednak do sfinalizowania sprawy. Siedem lat później Żupański wrócił do swych dawniejszych planów wydawniczych i zabiegał o kupno innego egzemplarza rękopisu „polskiego Rulhiera”, na który zwrócił mu uwagę Kraszewski. Nie dysponując od razu żadaną sumą 40 tal. spóźnił się z zapłatą i rękopis uzyskał nowego nabywcę w osobie Zygmunta Działowskiego z Mgowa, na którego Żupański nie mógł liczyć, że wypożyczy rękopis w celach wydawniczych³⁸. Niejasne jest, dlaczego Żupański wtedy nie skorzystał z dawnej propozycji Jana Działyńskiego. Rękopis kórnicki zaginął w czasie II wojny światowej³⁹.

Żupański zasłynął jako wydawca pięknej książki z zakresu literatury. Jak sam podkreślał, „lubił literaturę polską i chciałby wobec obcych wydobyc jej skarby, w pięknych, najświetniejszych szatach ...”⁴⁰. Niezrealizowanym marzeniem pozostało dla niego wydanie *Pana Tadeusza* z ilustracjami Fortunata Juliusza Kossaka⁴¹. Wydawał współczesnych sobie poetów: Wincentego Pola, Bohdana Zaleskiego, Teofila Lenartowicza. Z Lenartowiczem łączyły go dość zażyłe stosunki. Cenił i lubił jego poezję, „tyle wiary polskiej ludowej zawierające”⁴², wydawał je, aby nie zaginęły⁴³. Jednak, jak zauważyła D. Ślatała-Moszyńska, Lenartowicz bywał niezadowolony ze współpracy z Żupańskim. W roku 1853, w liście do Jana Działyńskiego sławny księgarz pisał: „co do zarzutów, jakie nam pan Lenartowicz czyni, są podług mnie niesłuszne. Każdy robi co może, a dobrze robi, gdy sumienie czyste nie czyni zarzutów”⁴⁴. Także przy

³⁷ Notatka Jana Działyńskiego na liście Żupańskiego z 13 kwietnia 1870. BK 7444 k. 507.

³⁸ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 2, 3, 8 marca 1877. BJ 6546 III 86 k. 532, 533, 535.

³⁹ Rękopis przechowywany w Kórniku. Opisany w *Inwentarzu rękopisów Biblioteki Kórnickiej*. Kórnik 1930 k. 77 pod sygn. BK 1196. *Historia o anarchii polskiej i drapieżnym podziale tej Rzpltej przez Rulhiera napisana po franc. a na język ojczysty przez Polaka Jaxę wyłożona*. T. 2-4. Odnotowuje księga ubytków BK pod nr 14.

⁴⁰ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 20 grudnia 1866. List cytowany w pracy Ślatały-Moszyńskiej, *op. cit.* s. 37.

⁴¹ Kilkakrotnie jest o tym mowa w listach do Kraszewskiego.

⁴² List Żupańskiego do Teofila Lenartowicza z 9 marca 1873. B.Kr. 2028. T. 7. K. 519.

⁴³ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 18 czerwca 1870. BJ 6546 III 86 k. 323.

⁴⁴ List Żupańskiego do Jana Działyńskiego z 6 sierpnia 1853. List cytowany w pracy Ślatały-Moszyńskiej, *op. cit.* s. 57.

wydaniu poezji Lenartowicza w roku 1863 Żupański musiał tłumaczyć się z opóźnień w druku. „Nie mając własnej drukarni posługiwać się musiałem obcą, i nieraz znosić zawody, jakie z niedopełnienia zobowiązań jej pochodziły”. W tym samym liście zawiadamiał Lenartowicza, że pierwszy tom jest już skończony i leży u introligatora, a arkusze drugiego będzie systematycznie nadsyłał do korekty⁴⁵. Zdarzało się także, że Lenartowicz dostarczał Żupańskiemu powodów do zmartwień. Sześć lat po ukończeniu w 1872 r. druku pierwszego tomu *Ech nadwiślańskich*, do którego przy sprzedaży była dołączona przedpłata na tom drugi, Żupański bezskutecznie upominał się o ten tom, który został wycofany z druku dla wniesienia poprawek i uzupełnień autora⁴⁶. Wydanie *Ech nadwiślańskich* w roku 1872 jest ostatnim doprowadzonym do końca nakładem Żupańskiego dzieł Lenartowicza. Od 1855 r. Żupański wydał 9 utworów tego poety: *Branka* (1867), *Cesarz* (1861), *Echa nadwiślańskie*. T. 1. (1872), *Lirenka* (1855), *Poezye*. T. 1-2 (1863), *Polskie śluby* (1865), *Święta Zofia* (1857), *Zachwycenie i błogostawiona* (1855), to samo z rycinami A. Zaleskiego (1861). Zalegały one jeszcze w roku 1883 w magazynach w liczbie 7264 egz., trzem wydaniom musiał obniżać cenę⁴⁷. Z ubolewaniem stwierdzając złe rozchodzenie się poezji Lenartowicza, pisał do Kraszewskiego: „lubo nikt dziś poezji nie czyta w czasie tak prozaicznym, rzekłbym nieprzyzwoicie materialnym, przyziemnym, brzydkim”⁴⁸.

O rozmiarach produkcji wydawniczej J. K. Żupańskiego wiadomo bardzo niewiele. Jedynie w korespondencji z Kraszewskim napotkać można informacje dotyczące nakładów kilkunastu dzieł. Mieszczą się one w granicach od 500 do 2000 egz. Przeważają wydania ok. 1000 egz.⁴⁹

⁴⁵ List Żupańskiego do Teofila Lenartowicza 9 marca 1876. B.Kr. 2028. T. 7. K. 519.

⁴⁶ List Żupańskiego do Teofila Lenartowicza z 11 lutego 1877. B.Kr. 2028. Ibid. K. 523.

⁴⁷ Obniżał cenę następujących dzieł T. Lenartowicza: *Cesarz*. 1861. Cena pierwotna 2 m. na 1 m. *Lirenka*. 1855. Cena pierwotna 3 m. na 2 m.; *Poezye*. 2 tomy. 1863. Cena pierwotna 7 m. 50 fen. na 6 m.; *Święta Zofia*. 1857. Cena pierwotna 1 m. na 25 fen. *Zachwycenie i błogostawiona*. 1855. Cena pierwotna 1 m. na 25 fen. Dane z katalogu nakładowego i komisowego księgarni J. K. Żupańskiego w Poznaniu. Langensalza 1882 s. 30.

⁴⁸ List Żupańskiego do Kraszewskiego z 28 maja 1869. BJ 6546 III 86 k. 255.

⁴⁹ J. I. Kraszewski: *Rachunki z roku 1868, 1869 wydane w 1000 egz.* List do Kraszewskiego z 15 grudnia 1868. BJ 6546 III 86 k. 168; T. Morawski: *Dzieje narodu polskiego w 6 tomach*. 1871 i 1872 wydane w 500 egz. List do Kraszewskiego z 12 lutego 1869. BJ 6546 III 86 k. 228; T. Berwiński: *Historia powszechna dla młodzieży...* 1869 wyd. w 2000 egz. List do Kraszewskiego z 5 lipca 1869. BJ 6546 III 86 k. 263; D. Alighieri: *Boska komedia*. Przekł. Antoniego Stanisławskiego. 1870 w 1000 egz. List do Kraszewskiego z 20 stycznia 1870. BJ 6546 III 86 k. 292. W. Eliasz: *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*. 1870 w 2000 egz. List do Kraszewskiego z 17 lutego 1870. BJ 6546 III 86 k. 294.

Księga składowa zachowana w Kórniku jest jedynym źródłem, które pozwala wnioskować na ten temat⁵⁰. Utrwaliła bowiem liczbę niesprzedanych egzemplarzy do października 1883 r. niemal wszystkich wydań Żupańskiego. Łącznie odnotowuje się w odniesieniu do 510 tytułów zachowaną liczbę ok. 205 000 egz. Na dużą liczbę niesprzedanych książek, zalegających magazyny Żupańskiego, zwracał już uwagę Marcelli Motty w swych wspomnieniach: „Na własne oczy widziałem w jego szopach i remizach te olbrzymie stosy druków, z których by można silny wał forteczny zbudować, a które prawdopodobnie zbutwieją nietknięte lub rozprzedadzą się cetnarami na makulaturę. Że więc w wielu razach Żupański, biorąc już na się stratę kosztów papieru i druku, nie dawał i dawać nie mógł wynagrodzeń autorom i kupować rękopisów za drogie pieniądze, nad tem dziwili się tylko ci, co opłakanych naszych stosunków księgarskich nie znają”⁵¹. Narzekał też wielokrotnie Żupański w listach do Kraszewskiego, skarżąc się na lichy zbyt wydanych przez siebie książek. Pisał o kłopotach z cenzurą, trudnościach w przekazywaniu książek do innych dzielnic Polski, obojętności społeczeństwa wielkopolskiego na sprawy książki. Pisał następująco: „Granica Kongresówki szczelnie zamknięta i nieprzystępna dla książek poza jej obrębem wyszłych. Galicja i Poznańskie w nader rzadkich wypadkach wraca w ciągu kilku lat naład druku”. I w innym liście: „Księstwo jakby nie umiało już czytać i śpi i nie ma poczucia do umysłowych prac”⁵². Cytowany już Marcelli Motty stwierdza, „że nowej książki polskiej, prócz szkolnych naturalnie, rozchodziło się po Księstwie, w najlepszym razie, około sto, do stu dwudziestu egzemplarzy; w Galicji, kilkadziesiąt z biedą; najwięcej kupowano ich w Królestwie i zabranym kraju; ale tam znowu niebezpieczeństwa graniczne i policyjne oraz olbrzymie rabaty czyniły częstokroć przesyłkę niemożliwą”⁵³.

Żupański przykładął ogromną wagę do reklamy w czasopismach książek przez siebie wydanych. Nie mając zaufania do własnych sił w tym zakresie, prosił Kraszewskiego o umieszczenie zapowiedzi i recenzji w kilku czasopismach: „Bo i Pan wiesz, że nie dość wydać, ale i pochwalić trzeba to, co się wydało, aby jako tako się rozeszło”⁵⁴. Nie mógł pogodzić się ze stosunkami, które nie pozwalały na swobodną i sprawiedliwą ocenę książki z obawy przed jej konfiskatą. Pisał przy okazji wydania *Oratorium* Bohdana Zaleskiego: „Nie śmiem go w 'Dzienniku Poznańskim' polecać bardzo, bo nie chciałbym przez to zwracać uwagi policji

⁵⁰ Księga składowa AB 286.

⁵¹ M. Motty: *Przechadzki po mieście (Poznaniu)*. Cz. 1. Poznań 1889 s. 82.

⁵² List do Kraszewskiego z 3 grudnia 1877, 21 maja 1883. BJ 6546 III 86 k. 554, 665.

⁵³ Motty, *op. cit.* s. 81.

⁵⁴ Listy do Kraszewskiego, w których Żupański akcentuje potrzebę reklamy książek: z 26 lutego, 30 kwietnia 1865, 2 grudnia 1866. BJ 6546 III 86 k. 29, 32, 94.

tutejszej, która by może znalazła powód do przejrzenia książki, w której by się może niejedna rzecz mogła jej przeszkadzać. Z książkami najlepszymi nie możemy, nie śmiemy otwarcie występować, jesteśmy między młotem i kowadłem. Dziwne położenie”⁵⁵.

Drugą ważną dziedziną działalności J. K. Żupańskiego było księgarstwo. Zajmowała się nim dotychczas jedynie D. Ślatała i to tylko wycinkowo; pisała o założeniu księgarni w 1839 r. i kłopotach Żupańskiego z policją i cenzurą, spowodowanych kolportażem dzieł patriotycznych i narodowych⁵⁶. A. Mężyński, mówiąc o wzroście zbiorów Biblioteki Kórnickiej w latach 1867-1880 podał w przypisach, że w roku 1871 Biblioteka kupiła u Żupańskiego 82 dzieła za sumę 230 talarów⁵⁷.

Nie opracowano natomiast wcale tzw. asortymentu księgarskiego, ilości, treści i wartości książek rozprowadzanych przez Żupańskiego. Danych na ten temat dostarczają rachunki księgarskie i wykazy biblioteczne przechowywane w Bibliotece Kórnickiej. Najwcześniejszy, który sporządził Kajetan Wincenty Kielisiński, obejmował książki kupowane od Żupańskiego w latach 1841-1843 oraz w roku 1847, a więc na początku działalności poznańskiego księgarza⁵⁸. Wykaz zawiera 159 książek, które odpowiadały potrzebom i zainteresowaniom właściciela Biblioteki Kórnickiej Tytusa Działyńskiego i jej pierwszego bibliotekarza. Dotyczą one historii, literatury i nauk stosowanych, rolnictwa, medycyny, ogrodnictwa. Książki historyczne ujęte w wykazie, to wydawnictwa źródłowe i opracowania, które dotyczą różnych okresów dziejów Polski i nauk pomocniczych historii, reprezentując różny poziom naukowy. I tak wykaz zawiera m.in.: wydany w 1847 r. w Warszawie 1. tom *Kodeksu dyplomatycznego Polski*, opracowanego wspólnie przez Leona Rzyszczeńskiego, Antoniego Muczkowskiego i Zygmunta Helclę, który stanowił zwrot na polu wydawniczym z zakresu historii⁵⁹; źródła do XVII i XVIII w. zebrane w dwóch tomach przez Franciszka K. Nowakowskiego (Berlin 1841)⁶⁰; pamiętniki Samuela Maskiewicza wydane w Wilnie w 1848 r., zaliczane do klasyki pamiętnikarskiej XVII w.⁶¹, oraz pamiętniki Andrzeja Kitowicza⁶². Wartość relacji pamiętnikarskiej mają również *Wiadomości o kon-*

⁵⁵ List do Kraszewskiego z 3 marca 1866. BJ 6546 III 86 k. 69.

⁵⁶ Ślatała-Moszyńska, *op. cit.* s. 11-12.

⁵⁷ Mężyński: *Biblioteka...* s. 145 przyp. 116.

⁵⁸ BK 7460 k. 156, 159; BK 7462 k. 38, 40.

⁵⁹ L. Rzyszczeński, A. Muczkowski: *Codex diplomaticus Poloniae*. T. 1. Wyd. A. Helcel. Warszawa 1847.

⁶⁰ F. K. Nowakowski: *Źródła do dziejów Polski*. T. 1-2. Berlin 1841.

⁶¹ S. Maskiewicz: *Pamiętniki...* Początek swój bierze od roku 1594 w lata po sobie idące. Wydany z rękopisów Biblioteki Szczorsowskiej J. Chreptowicza przez Jana Zakrzewskiego. Wilno 1838.

⁶² A. Kitowicz: *Pamiętniki do panowania Augusta III i pierwszych lat Stanisława Augusta*. Z rękopisu wydane przez Antoniego Woykowskiego. Poznań 1840.

federacji barskiej; ich autor, Stanisław Kaczkowski, opisywał wydarzenia, w których sam brał udział ⁶³, ... *Dodatek do pamiętnika Wybickiego, odnoszący się do życia Andrzeja Zamoyskiego* (Poznań 1842) ⁶⁴. Z opracowań historycznych omawiany wykaz obejmuje m.in.: *Dzieje Królestwa Polskiego...* — przeróbka i przekład dzieła F. A. Schmidta dokonany przez Jana Albertrandego (Lwów 1846) ⁶⁵; *Dzieje wewnętrzne Litwy...* Justyna Narbutta. Wyd. 2. T. 1-2 (Wilno 1843) ⁶⁶; rozprawę Józefa Ossolińskiego: *O rozmaitem następstwie na tron dynastii Piastów* (Lwów 1833) ⁶⁷; *Historię reformacji* napisaną przez przebywającego na emigracji Waleriana Krasińskiego (Lipsk 1841) ⁶⁸; *Potok genealogiczny królów i książąt polskich* (Lwów 1819), którego autor Konstanty Słotwiński został w 1834 r. skazany na 9 lat ciężkiego więzienia za drukowanie i rozprowadzanie książek zabronionych ⁶⁹; Dionizego Zubrzyckiego, kierownika drukarni Instytutu Stauropegiańskiego: *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji* (Lwów 1836) ⁷⁰; *Heraldykę...* Norberta Eugeniusza Malinowskiego (Warszawa 1841) ⁷¹ oraz prace dotyczące historii prawa Jana Wincentego Bandtkiego i Franciszka Ksawerego Szaniawskiego, wydane w różnych latach w Warszawie. Odnotował Kielisiński również historię literatury: Michała Wiszniewskiego ⁷², Kazimierza Władysława Wójcickiego ⁷³, Jana Majorkiewicza ⁷⁴; rozprawy i dzieła krytycznoliterackie Kazimierza Brodzińskiego ⁷⁵, Aleksandra Tyszyńskiego ⁷⁶, Michała Grabowskiego ⁷⁷, emigracyjne wydania poezji: Adama Mickiewicza *Konrada*

⁶³ S. Kaczkowski: *Wiadomości o konfederacji barskiej*. Poznań 1843.

⁶⁴ J. Wybicki: *Dodatek do pamiętników Wybickiego odnoszący się do życia Andrzeja Zamoyskiego...* Poznań 1842.

⁶⁵ F. A. Schmidt: *Dzieje królestwa polskiego krótko opisane przez Jana Albertrandego*. Wyd. 2. pomnożone panowaniem Stanisława Augusta przez Xawerego Giżyckiego. T. 1-2. Lwów 1846.

⁶⁶ J. Narbutt: *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II*. Wyd. 2. T. 1-2. Wilno 1843.

⁶⁷ J. M. Ossoliński: *O rozmaitem następstwie na tron za dynastii Piastów. Rozprawa z rękopisem J. M. Ossolińskiego wyjęta*. Lwów 1833.

⁶⁸ W. Krasiński: *Geschichte des Ursprungs, Fortschritts und Verfalls der Reformation in Polen*. Leipzig 1841.

⁶⁹ K. Słotwiński: *Potok genealogiczny królów i książąt polskich*. Przez K.S. Lwów 1819.

⁷⁰ D. Zubrzycki: *Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicji*. Lwów 1836.

⁷¹ E. Malinowski: *Heraldyka to jest nauka o herbach*. Warszawa 1841.

⁷² M. Wiszniewski: *Historia literatury polskiej*. T. 1-3. Kraków 1840-1841.

⁷³ K. W. Wójcicki: *Historia literatury polskiej w zarysach*. T. 1-4. Warszawa 1845-1846.

⁷⁴ J. Majorkiewicz: *Historia, literatura i krytyka*. Warszawa 1847.

⁷⁵ K. Brodziński: *Pisma rozmaite*. Warszawa 1830.

⁷⁶ A. Tyszyński: *Rys historyczny oświecenia Słowian*. Warszawa 1841.

⁷⁷ M. Grabowski: *Literatura i krytyka*. T. 1-2. Wilno 1837-1840.

Wallenroda (Edinburg 1841)⁷⁸, *Balladyny* Juliusza Słowackiego (Paryż 1839)⁷⁹, *Przedświtu* Zygmunta Krasińskiego (Paryż 1848)⁸⁰ oraz: *Pieśni ludu ruskiego* Żegoty Paulego (T. 1-2. Lwów 1839-1840)⁸¹; *Ruskoje wesile* Józefa Łozińskiego (Przemyśl 1835)⁸², *Pieśni ludu polskiego* Kolberga (Poznań 1842)⁸³, Tymona Zaborowskiego *Dumy podolskie* (Puławy 1830)⁸⁴. Nawet to pobieżne omówienie pozwala zauważyć, że Żupański od początków swojej działalności rozprowadzał pozycje ważne i interesujące, które ukazywały się nie tylko we wszystkich trzech zaborach, ale nawet za granicą. Potrafił pokonać przy tym trudności, o których pisał do Kraszewskiego: „Oj Boże, jaka to bieda z tymi naszymi około literatury naszej zawodami. Odcięci od głównego pnia krajowego, nie zdołamy w naszych małych wielkiej Polski odłamkach, ani w części zebrać tego, co się wy-daje [...]”⁸⁵

Poza wykazem Kielisińskiego w Bibliotece Kórnickiej przechowywane są rachunki sporządzone przez Żupańskiego i jego współpracowników dla Tytusa, Jana i Celestyny Działyńskich w latach 1844-1869⁸⁶. Obejmują w sumie około 400 książek opisanych w sposób bardzo skrócony z podaniem ceny. Ich identyfikacja pozwoli na ciekawe ustalenia dotyczące działalności księgarskiej Żupańskiego w późniejszym okresie.

Pozyskiwanie przez Kielisińskiego książek do sprzedaży także spoza Wielkopolski i nawet od Polaków zamieszkałych za granicą dokumentuje zachowana w Kórniku *Księga komisjonerów*, która zawiera rozliczenia z blisko siedemdziesięcioma autorami, nakładcami przekazującymi swoje nakłady w części lub całości do sprzedaży Żupańskiemu⁸⁷. W zestawie nazwisk komisjonerów można spotkać m.in. Agatona Gillera z Rapperswilu, przekazującego w komis 100 egz. dzieła: *O serwilizmie i serwilistach* i 100 egz. *Wspomnień o śp. Janie Działyńskim* Teofila Żebrowskiego oraz 20 egz. *Obrazu postępu społeczeństw ludzkich* Alojzego Fełńskiego z Warszawy, Napoleona Ordę z Pińska, Leona Lwa Sołtana, Władysława Tadeusza Kisielewskiego z Drohobycza, Juliana Horoszkiewicza ze Lwowa, Stanisława Karwowskiego z Żagania, przekazującego 150 egz. swego dzieła pt. *Wiek XVI, czyli dzieje odkryć*, obok Bibianny

⁷⁸ A. Mickiewicz: *Conrad Wallenrod*. Translated from the polish of Adam Mickiewicz, by Leon Jablonski. Edinburgh 1841.

⁷⁹ J. Słowacki: *Balladyna*. Paryż 1839.

⁸⁰ Z. Krasiński: *Przedświt*. Ed. 2 pomn. nowemi poezyjami Konstantego Gaszyńskiego. Paryż 1845.

⁸¹ Z. Pauli: *Pieśni ludu ruskiego w Galicji*. Lwów 1839-1840.

⁸² J. Łoziński: *Ruskoje wesile*. Przemyśl 1835.

⁸³ O. Kolberg: *Pieśni ludu polskiego*. Oddz. I. Poznań 1842.

⁸⁴ T. Zaborowski: *Dumy podolskie za czasów panowania tureckiego*. Puławy 1830.

⁸⁵ List do Kraszewskiego z 29 maja 1872. BJ 6546 86 k. 372.

⁸⁶ BK 7475.

⁸⁷ *Księga komisowa księgarni J. K. Żupańskiego 1869-1887*. AB 288 k. 122.

Moraczewskiej, Klemensa Kanteckiego, Jana Rymarkiewicza i in. Niestety, księga obejmuje jedynie rozliczenia kilkuletnie z ostatnich 5 lat działalności księgarni J. K. Żupańskiego. Późniejsze zamknięcie rachunków dokonywane jest przez następców Żupańskiego. Zdarzają się jednak poszczególne wpisy, które przez swoją szczegółowość są bardzo interesujące. Tak np. przy rozliczeniu z Karolem Emilianem Sieniawskim, autorem *Biskupstwa Warmińskiego*, Żupański, który był nakładcą tego dzieła, odnotował obok liczby złożonych w komis 1000 egz. ich cenę w prenumeracie i podwyższoną oraz kosztą druku, papieru, introligatora.

Pewien wycinek działalności księgarskiej Żupańskiego stanowiła sprzedaż kórnickich nakładów. Jak już wspomniano, pisał o tym A. Mężyński w swoim wyczerpującym i wnikliwym artykule o recepcji wydawnictw kórnickich w latach 1829-1923. Podkreślił, że Żupański posiadał debity na rozprowadzanie wydawnictw Tytusa Działyńskiego, a od roku 1869 upowszechniał wydawnictwa kórnickie na zasadach umowy z 17 lipca tegoż roku, podpisanej z ramienia Biblioteki Kórnickiej przez Wojciecha Kętrzyńskiego⁸⁸. Data ta stanowi również cezurę, gdy chodzi o szczegółowość i wartość poznawczą zachowanych materiałów. Z pierwszego trzydziestolecia działalności księgarskiej Żupańskiego dysponujemy nielicznymi informacjami umieszczanymi przez niego na rachunkach przekazywanych do Biblioteki Kórnickiej. Od roku 1869 były sporządzane dokładne wykazy uwzględniające wartość i ilość wydawnictw pobranych w komis, sprzedanych, pozostających w księgarni. Danych na temat sprzedaży wydawnictw dostarcza również obrachunek Żupańskiego z Biblioteką Kórnicką za lata 1869-1881 oraz wykaz z roku 1883, który zawiera ilość i wartość poszczególnych tytułów wydawnictw kórnickich pozostałych w księgarni Żupańskiego⁸⁹. Zamknięcie spraw sprzedaży wydawnictw nastąpiło dopiero w roku 1887, 4 lata po śmierci Żupańskiego; Celichowski zanotował wówczas: „Pan Stefan Żupański zwinął księgarnię nie uregulowawszy dokładnie rachunku, ale że do r. 1882 wybrała biblioteka książek z księgarni za 1228,35 M, w r. 1883 za 338,20 M i w następnych latach do końca 1887 brała wszystkie książki z księgarni, przeto bez straty dla biblioteki przyjąć można, że cały rachunek się skomponował”⁹⁰.

Nakłady kórnickie Żupański umieszczał w swoich katalogach, jak zauważył A. Mężyński, z przerwą w latach 1857-1870. Zachował się list do Z. Celichowskiego, w którym Żupański prosił o przysłanie kilku egz. nakładów kórnickich, aby z korzyścią dla wydawnictw mógł je umieścić w swoim świeżo przygotowanym katalogu nakładów⁹¹. Żupański ni-

⁸⁸ A. Mężyński: *Recepcja wydawnictw kórnickich 1829-1923*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 18: 1983 s. 74, 76.

⁸⁹ AB 190 k. 7-23.

⁹⁰ AB 200 k. 232.

⁹¹ List Żupańskiego do Z. Celichowskiego z 23 stycznia 1880. AB 91 k. 244.

gdy nie zaprzestał kolportażu zakazanych przez policję pruską patriotycznych dzieł, choć sprowadzały na niego zatargi z policją i konfiskaty tytułów w jego księgarni. Jednym z takich była *Pamiętnik dla rodzin polskich. Krótkie wiadomości o straconych na rusztowaniach, poległych i zmarłych na wygnaniu syberyjskim i tułactwie ofiar* (z l. 1861-1866). Cz. 1 wydana w Krakowie w 1867 r., o której Żupański wspomina w liście do Działyńskiego z 17 października 1869 r.⁹² Zwraca też uwagę J. Działyńskiemu na *Rachunki Bolesławity* z 1867 i 1868 r., w których jest „dużo wzmianek o poległych z czasów ostatnich”⁹³.

Przytaczając te i inne szczegółowe dane, w powiązaniu z uwagami zamieszczonymi w listach do Kraszewskiego, starano się wykazać, że materiały kórnickie poszerzają podstawę badawczą istotnych zagadnień dotyczących działalności księgarskiej i wydawniczej J. K. Żupańskiego.

Wykorzystując wszystkie zachowane źródła, należałoby dążyć do możliwie pełnego przedstawienia, jak konsekwentnie i odważnie wydawał i upowszechniał Żupański książki, które były narodowi potrzebne w trudnych chwilach niewoli dla godnego przetrwania. Realizacja takiego zamysłu byłaby odpowiedzią na pilny postulat badawczy w zakresie edytorstwa wielkopolskiego w XIX w.

Z zadowoleniem należy odnotować nadanie dobrze prosperującemu naukowemu antykwariatowi poznańskiemu przy Starym Rynku imienia Jana Konstantego Żupańskiego i pojawienie się na frontonie kamieniczki, mieszczącej księgarnię, tablicy ku czci tego zasłużonego dla narodu polskiego wydawcy i księgarza, potomka spolszczonych emigrantów greckich.

ON JAN KONSTANTY ŻUPAŃSKI FROM THE ARCHIVES OF KÓRNIK LIBRARY

Summary

In this report the little known Kórnik books and manuscripts are under consideration. These are connected with the Poznań book-seller and publisher Jan Konstanty Żupański (died 1883). The remnants of Żupański's archives remained only in Kórnik. It is the record book from 1883, a brokers' book updated to 1887, and a certain number of bills and lists of books from the first year of Żupański's activity. These records made it possible to present such issues as: the publication of Joachim Lelewel's correspondence and Teofil Lenartowicz's output, the selection of Żupański's library as well as the record of sale of Kórnik's works.

⁹² List Żupańskiego do Jana Działyńskiego z 10 maja 1869. BK 7444 k. 506.

⁹³ J. I. Kraszewski: *Rachunki. Przez B. Bolesławitę. Rok 2. Z roku 1867. Poznań 1868. Rok 3. Z roku 1868. 1869.*

